

УДК 37.035.6(477)(091)»18/19»:908

М.М. ЧЕПІЛЬ,
*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЧИННИК ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)

У статті розкрито погляди українських педагогів кінця ХІХ – початку ХХ ст. на зміст поняття «краєзнавство», його сутність як чинника патріотичного виховання дітей та молоді. Найпотужнішим джерелом розвитку мови і мислення є навколишнє середовище, яке збагачує дітей живим уявленням, зміцнює зв'язок навчання з життям. Наголошено на ролі рідної мови, історії, географії, природознавства, народної творчості у патріотичному вихованні дітей.

Ключові слова: краєзнавство, патріотизм, патріотичне виховання, любов до краю, Батьківщина, ідея народності, українські педагоги.

Постановка проблеми. Важливим завданням педагогічної науки і практики є забезпечення етнізації – природного входження дітей до духовного світу свого народу, нації як елемента загальнолюдської культури, позбавленого національної обмеженості та егоїзму. Це вимагає єдності національного і загальнолюдського у формуванні національної самосвідомості і патріотичних почуттів у дітей та молоді. Національне самовизначення особистості (віднесення себе до певної нації, відданість їй, любов та інтерес до всього національного) за такої умови не перероджується у національний егоїзм і негативне ставлення до інших націй, адже людина, яка має високу національну свідомість, поважатиме й інший народ. Надійним фундаментом, на якому успішно формуються національна свідомість і самосвідомість, патріотизм є краєзнавство, яке пронизує своїми різноманітними функціями навчально-виховний процес. Значення краєзнавчої роботи у навчально-виховних закладах полягає у тому, щоб віднайти, обґрунтувати і розкрити усю сукупність особливостей, зосереджених на певній місцевості, і подати повну інформацію про життя цієї місцевості в історичному, географічному, біологічному, соціальному, економічному аспектах. Щодо дидактичного значення краєзнавства, то воно забезпечує наочність викладання предметів природничого циклу, активізує учнів, підвищує їх прагнення до самостійності в роботі, прищеплює їм практичні навички і вміння, формує наукове світорозуміння і світосприйняття, залучає до посильної участі в громадському житті, а через нього сприяє розвиткові особистості.

Аналіз останніх досліджень. Поштовхом для розвитку проблеми краєзнавства в історії вітчизняної педагогічної думки стали праці Д. Багалія, М. Грушевського. Концептуальні засади національної освіти, форми і методи вивчення навколишнього середовища сформулювали Г. Гринько, К. Дубняк, Д. Зайцев, В. Затонський, Л. Миловидов, П. Мостовий, О. Музиченко, Я. Ряпло, М. Скрипник, Я. Чепіга та ін. Виховання у дітей любові до рідного краю у педагогічній теорії та практиці досліджують Т. Бондаренко, Т. Завгородня, І. Зайченко, С. Золотухіна, Л. Потапова, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, М. Чепіль та ін.

Проблема краєзнавства знайшла обґрунтування у дисертаційних працях В. Бугрія («Становлення та розвиток системи краєзнавчої роботи в школах Північно-Східної України у 20–30-х рр. ХХ ст.»); Н. Рудницької («Шкільне краєзнавство на Волині (1917–1932 рр.)»);

Н. Іваніків «Принцип краєзнавства в організації навчального процесу початкової школи в Україні (20–30-ті роки ХХ століття»); О. Костюкової («Розвиток краєзнавчо-екскурсійної справи в Україні в 20-х роках ХХ ст.»); О. Кошолопа («Громадянське виховання старшокласників у процесі історико-краєзнавчої діяльності») та ін.

Однак роль краєзнавства у патріотичному вихованні у вітчизняній педагогічній думці висвітлено фрагментарно. Сьогодні спонукає педагогів, науковців повернутися до проблем патріотичного виховання, використання краєзнавства у цьому процесі, шукати шляхів його удосконалення.

Формулювання мети. Мета статті – розкрити внесок українських педагогів у розвиток теорії і практики використання краєзнавства у патріотичному вихованні дітей та молоді упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У період інтенсивного формування української нації (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) краєзнавство розглядалося українськими педагогами як важлива складова загальної ідеї народності освіти, що ґрунтувалася на закономірностях зв'язку між навколишнім світом і розвитком та вихованням дитини; на залежності формування особистості від національної системи цінностей, яка втілена у народних традиціях, формах духовної культури, особливостях рідної природи. Визначення мети та завдань краєзнавства зумовлювалося певними етапами в ідеологічному, політичному і культурному розвитку українських земель. Саме тому базисним в історіографії дослідження вважатимемо надбання відомих діячів науки та освіти.

У другій половині ХІХ ст. самого терміна «краєзнавство» у педагогічному вжитку не було, хоча наявні напрями передової педагогічної думки – «вітчизнознавство» (М. Вессель, 1862 р.) та «батьківщинознавство» (К. Ушинський, 1863 р.) – за своєю сутністю були повністю краєзнавчими, пристосованими до відповідної місцевості [12]. Їхні автори передбачали не лише широке ознайомлення учнів із природничими та історичними особливостями свого краю, а й уміле використання місцевого матеріалу в навчальному процесі.

На думку сучасних дослідників краєзнавства (Т. Бондаренко, Г. Гуменюк та ін.), першим дав визначення краєзнавства як педагогічного поняття та виділив його освітньо-виховні і методичні аспекти К. Ушинський [1, с. 89].

Справжнім духовним послідовником К. Ушинського став Т. Лубенець, який вважав найголовнішими завданнями школи виховання патріотизму, утвердження національної культури, християнської моралі, віри в могутні творчі сили народу. Він брав до уваги не стільки конкретні предмети і об'єкти, які вивчаються на певний момент, скільки середовище, в якому постійно перебували діти. Таке розуміння наочності сприяло розширенню пізнавальної діяльності учнів, яка базувалася на чуттєвому сприйнятті. Тут можна зробити висновок, що успішним є таке навчання, яке здійснюється на основі краєзнавства. На думку педагога, наймогутнішим джерелом розвитку мови і мислення виступає навколишнє середовище, яке збагачує дітей живим уявленням, зміцнює зв'язок навчання з життям. Школярі під керівництвом Т. Лубенця малювали пейзажі, збирали побутові речі, робили виміри будівель, училися самостійно мислити, логічно викладати свої думки, творчо оперувати набутими знаннями, захищати свої ідеї. Написану педагогом у 1883 р. «Читанку», більшість статей у якій змальовують життя, побут і працю трудового народу: «Господарство», «В селі», «В городі», «Хто більше працює», «Робочий кінь», «Косовиця» та ін. сучасна дослідниця В. Волошина, вважає у цьому плані показовою [2, с. 54].

Автором першого українського підручника з теорії і практики навчання і виховання «Народна педагогія в пользу училищ і учителей сельских» (1857) став О. Духнович, який вбачав у найбільшому оточенні наріжний камінь утворення народної школи та виховання учнів на принципах «народолюбця». Основною вимогою було викладання рідною мовою з використанням народної творчості, матеріалу рідної історії, народних звичаїв і традицій. Звертаючись до педагогів, О. Духнович говорив: «На совість учителів хай буде покладено і те, щоб в дітях збудив народолюбство і в серцях їх засвітив любов до своєї народності... Ідучи за цими правилами, хай учитель наведе на все приклади, чи з старовинних історій, чи з мистецтва, а найбільш з випадків і самим дітям відомих» [13, с. 91].

Питання становлення наукового краєзнавства в Україні постійно перебувало в центрі уваги українських освітніх діячів і педагогів кінця ХІХ – початку ХХ ст. Б. Грінченко, М. Грушев-

ський, М. Драгоманов, С. Русова та ін. на підставі здобутків світової психолого-педагогічної науки активно включалися у процес пошуків нового змісту освіти, новітніх форм і методів, засобів навчання. Стрижневим у поглядах представників української педагогічної думки на проблеми краєзнавства стало відображення у ньому любові до своєї нації, відстоювання пріоритету Батьківщини.

Виділення краєзнавства як окремої наукової галузі супроводжувалося активною участю у цьому процесі освітян, які не тільки збирали і досліджували місцевий матеріал, а й намагались якомога ширше застосовувати його у процесі навчання та залучати дітей до краєзнавчого пошуку.

У викладанні окремого предмета – «батьківщинознавство», були зацікавлені земства – органи місцевого самоврядування. Вбачаючи у цьому можливість посилення свого впливу на регіональну освітню політику, вони обґрунтовували необхідність ознайомлення дітей з особливостями побуту й занять земляків, навчання орієнтуватися на місцевості, вивчення природи, а також узагальнення і залучення цих знань до навчально-виховного процесу. Члени земств висловлювали свої міркування, базуючись на авторитетних висновках відомих педагогів і, зокрема, порадах Є. Звягінцева, висловлених з приводу народної освіти на Московському загальноземському з'їзді 1911 р. Доповідач мав на меті переконати, що «універсальності в освіті не існує, і не потрібно її штучно нав'язувати; краще привчати дитину сприймати світ у його яскравому розмаїтті, багатогранності». Також він підкреслював необхідність локалізації навчального матеріалу залежно від особливостей місцевості, пропагував його зближення з особистим досвідом дитини: дошкільним і позашкільним. Погляди Є. Звягінцева здійснили суттєвий вплив на формування земської концепції розумового і патріотичного виховання школярів, на вироблення принципу «еластичності» навчальних програм [7, с. 78].

Доречними у згаданому контексті є праці М. Драгоманова, який у вихованні патріотичних почуттів, національної самосвідомості учнівської молоді віддавав пріоритет вивченню української мови, культури свого краю, художніх цінностей. Б. Грінченко першим серед педагогів висловив думку, що доцільно і важливо використовувати при вивченні української мови фольклор [1, с. 90].

Зазначимо для порівняння, що у працях західноукраїнських педагогів (Г. Врецьона, О. Партицький, В. Льницький, О. Іванчук) значну увагу зосереджено на принципі краєзнавства. До краєзнавчих предметів вони відносили історію, географію, природознавство, образотворче мистецтво, рідну мову, які, на їхню думку, мали виховувати в учнів любов до рідної землі, свого народу, формувати національну свідомість [5, с. 47].

Соціально-педагогічні підходи щодо поглядів на краєзнавство в освітянській науці західноукраїнських земель 1920-х рр. мали менш виражений «виробничий» характер. Провідні науковці цього регіону Г. Врецьона, В. Пачковський, С. Сірополко, І. Юшишин переконували, що саме завдяки краєзнавчим засадам у школі розвивається національна свідомість і культура корінного українського населення [5, с. 48].

Вагомими щодо необхідності вивчення рідного краю є думки М. Грушевського – відомого українського історика та основоположника наукового краєзнавства в Україні. У «Нарисі історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя» він підкреслював значення історії рідного краю, а також застерігав від отожднення краєзнавства з етнографією чи географією, стверджуючи, що під краєзнавством слід розуміти комплекс «різних наукових метод», необхідних для дослідження місцевого краю та розвитку суспільства загалом [4, с. 1]. Як бачимо, під означеним терміном науковець (за цим шляхом пішли дослідники і далі) вбачає у краєзнавстві цілу систему знань не лише про предмет, а й про комплекс предметів.

У праці «Історія України-Руси» М. Грушевський пропонував, передовсім, вивчати історію розвитку українського народу з його природним середовищем, мовою, побутом, звичаями. «Ці психофізичні й культурні прикмети зовсім виразно зв'язують в національну цілісність поодинокі групи української людності і роблять з неї живу національну індивідуальність, народ, з довгою історією його розвитку» [3, с. 6].

Головне завдання у викладанні історії в школі для М. Грушевського – будь-який розвиток історичного знання на матеріалі, найбільш близькому для учнів, у найбільш простих формах, тобто через вивчення історії рідного краю.

Неабияке зацікавлення краєзнавчим принципом в освіті та вихованні виявляла С. Русова, фундатор теорії національної школи. У творі «Шкільні екскурсії і їх значення» автор стверджує, що ми мало знаємо свій рідний край, не додивляємось до життя народу, не цікавимося явищами природи [11, с. 124]. Оскільки любити ми можемо лише те, що знаємо, відчуваємо, то необхідно давати змогу дітям власноруч вивчати найближче їхнє оточення. Діти мають знати «кожну річку, ліс, озеро, острів тощо, знати найближчі села, їх будівлі і т. п., знати рослинність, звірину свого краю, знати, чим люди займаються, коло чого вони працюють» [10, с. 206].

У краєзнавстві С. Русова вбачала джерело для вивчення цілої низки предметів: історії, природознавства, географії, літератури [10, с. 206]. Педагог підкреслювала, що починати освіту найменшої дитини потрібно із пізнання історії рідного краю, «в якій усі деталі можуть бути намічені на власній території й можуть бути метою цілої низки історико-географічних місцевих екскурсій» [8, с. 261].

Найкращим засобом патріотичного виховання учнів у початковій школі С. Русова вважала науку краєзнавства (українознавства). Лише термін «краєзнавство» (від слова «край»), як зазначала С. Русова, найбільш повно відображає виховні завдання і зміст цього інтегрованого навчального предмета, який ... «поставив перед дітьми всю науку як щось суцільне і гармонійне, бо гармонія й суцільність усе приваблюють дитячий розум» [9, с. 25].

У дослідженні «Краєзнавство в народній школі» С. Русова стверджувала, що краєзнавство є тим підґрунтям, «тереном», на якому повинна будуватися національна школа кожного народу і процес виховання свідомих, активних громадян-патріотів [9, с. 33]. Педагог наголошує, що краєзнавство покликане формувати в учнів цілісне поняття Малої і Великої Батьківщини, «... з лона рідної землі, з нив, лісів і вод батьківщини можна не тільки брати все потрібне для життя, але й треба щось дати, вертаючи їй через освіту, піднесення громадського життя, народної культури. У цьому круговому обороті з батьківщини до батьківщини й виявляється громадянський свідомий обов'язок, який лежить на кожному громадянininі – вміння добре видобувати природні багатства рідної країни невсипучою працею – та хліборобством, скотарством, промислами – й освітою, наукою, поліпшувати економічний і соціальний стан життя своїх земляків. Це є, можна сказати, соціальне значіння важливого знання своєї батьківщини» [9, с. 26].

На переконання П. Кирчіва, І. Копача, І. Ющишина та ін., «у дітей необхідно виховувати повагу до людей інших національностей та віросповідань, оскільки любов до рідного краю відкидає будь-які прояви шовінізму позаяк, ця руйнівна сила замість заохотити до позитивної праці для рідного народу, вчить ненавидіти інший народ і шкодити йому. Однак виховання патріотизму повинно мати здоровий характер, без ознак шовінізму, і любов до свого не повинна доходити до ненависті проти чужих народів. Учні мають так пізнавати історію народу і людства, щоб у них розвивалася братня народна і міжнародна любов, щоб сформувалася потреба вдосконалення себе і людства, почуття взаємної любові і здатності до особистої пожертви. Не проповідуючи найменшого шовінізму і національної нетерпимості, треба навчити молодь любити все рідне: село, хату, народ, звичаї, рідну землю й історію, народну поезію і писану літературу, науку, а над усе рідну мову, котру чоловік мусить зберігати як найбільшу святість і найдорожчий духовний скарб народу» [13].

Ю. Дзерович у підручнику «Педагогіка» стверджує, що «основа любові до свого народу – це прив'язання до родинного гнізда, до батьківщини. Дитина прив'язується з природи до свого найближчого світу й людей, які її оточують. Вона любить своє родинне місце з усім його природним багатством і красою, любить матірню мову й пісні, ношу й звичаї. Ті природні почування любові до свого рідного скріплюються, поширюються й усвідомлюються в не одної дитини вже в перед шкільному віці завдяки домашньому впливу... Патріотизму вчиться дитина під вправною рукою виховника при кожній нагоді, під час розмов, при навчанні географії, історії, геології, природознавства тощо... а вже дуже легко вчити в народному дусі співи, руханки, рисунків і ручних робіт» [6, с. 216–217].

Такої ж думки дотримувався І. Ющишин у дослідженні «Географія як предмет навчання й виховання в народних школах». Педагог вважав, що найбільшою мірою краєзнавчий матеріал засвоюватиметься при вивченні географії. Дидактичний матеріал з географії він поділив таким чином: 1) рідний край (Heimatkunde); 2) держава (батьківщи-

на, Vaterlandskunde); 3) знання країв (Landerkunde); 4) загальна географія (Allgemeine Erdkunde); 5) астрономія (Himmelskunde). Особливе значення має наука про рідний край («родинознавство»), оскільки перші враження про нього дитина отримує в колісці, у рідній хаті. Школа не тільки поширює й поглиблює ці знання – вона повинна дати кожному громадянину таке знання батьківщини, щоб він міг стати для неї корисним. «На більшому чи меншому клаптику рідного краю – конкретно рідного села й повіту – дитина має всебічно й ґрунтовно пізнати всі елементи науки математичної, фізичної, біологічної й антропологічної географії, на яких надалі будуватиме шляхом наукових і мислительних аналогій загальної географії, знання про всі країни і частини світу, про цілий земний світ і всесвіт. Через основне вивчення вужчої батьківщини, рідного краю, повинна дитина, спершись на чинний любові до того ж рідного краю, зрозуміти й відчути свій і свого народу духовий, політичний і господарсько-економічний зв'язок із ближчими і дальшими країнами й народами – та з цілим світом. Дитина навчиться і зрозуміє, що все, що вона в житті має й чого їй треба до існування, вона може дістати тільки від рідного краю, або через нього [14, с. 20].

Патріотичні почуття, які формуються з раннього дитинства у сім'ї, родині, до рідного краю, стають ще сильнішими й виразнішими, коли дитина детальніше пізнає свою батьківщину, свій народ, його звичаї і традиції. Ціннісне ставлення до рідного краю, яке забезпечує формування у дітей ставлення до навколишнього світу, людей, самих себе, діяльності людей і власного духовно-емоційного життя, тобто пізнавальної активності у сфері засвоєння основних моральних переконань, займає вагоме місце у патріотичному вихованні.

Висновки. В історії вітчизняної педагогічної думки проблема краєзнавства займала вагоме місце. Педагоги вважали, що наймогутнішим джерелом розвитку мови і мислення є навколишнє середовище, яке збагачує дітей живим уявленням, зміцнює зв'язок навчання з життям. До краєзнавчих предметів відносили історію, географію, природознавство, образотворче мистецтво, рідну мову, які мали виховувати в учнів любов до рідної землі, свого народу, формувати національну свідомість. Педагоги підкреслювали вагому роль школи саме завдяки краєзнавчим засадам, що сприяє формуванню національної свідомості, патріотичних почуттів. Ідея народності пронизує творчий доробок українських педагогів, засобами патріотичного виховання виступають рідна мова, рідна історія, географія, народна творчість тощо. Їхній досвід не втратив свого значення, є надзвичайно важливим джерелом для розробки теорії і практики національного виховання майбутніх будівників Української держави.

Перспективними напрямками подальших досліджень є проблеми виховання школярів у процесі історико-краєнавчої діяльності, педагогічні засади використання краєзнавства у різних типах навчальних закладів, розвиток краєзнавчо-екскурсійної справи в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Т. Шкільне краєзнавство у змісті історії педагогіки України / Т. Бондаренко // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Серія соціально-педагогічна. Вип. 3. – Кам'янець-Подільський: Абетка НОВА, 2002. – Т. 2. – С. 87–94.
2. Волошина В. Народний педагог Т.Г. Лубенець / В. Волошина // Шлях освіти. – 2003. – № 3. – С. 52–54.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Т. 1 / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – 736 с.
4. Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – 560 с.
5. Гуменюк Г. Краєзнавство в українських гімназіях Галичини (початок ХХ ст.) / Г. Гуменюк // Шлях освіти. – 2003. – № 2. – С. 46–50.
6. Дзерович Ю. Педагогіка / Ю. Дзерович. – Львів: Накл. Греко-католическої богосл. академії, 1937. – 240 с.
7. Корж Л. Освітня діяльність земств Харківської губернії (в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. Корж. – Суми, 1999. – 190 с.
8. Русова С. Дидактика / С. Русова // Вибрані педагогічні твори. – Кн. 2. – К.: Либідь, 1997. – С. 134–301.

9. Русова С. Краєзнавство в народній школі / С. Русова // Шлях виховання й навчання. – 1933. – Кн. 1. – С. 25–33.
10. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Русова // Вибрані педагогічні твори. – Кн. 1. – К.: Либідь, 1997. – С. 171 – 258.
11. Русова С. Шкільні екскурсії і їх значення / С. Русова // Вибрані педагогічні твори. Кн. 1. – К.: Либідь, 1997. – С. 117–125.
12. Ушинський К. Рідне слово / К. Ушинський // Вибрані педагогічні твори: в 2 т. Т. 1. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 121–134.
13. Хрестоматія з історії педагогіки. Ч. I. Вітчизняна школа і педагогіка / наук. ред. А.А. Сбруєва. – Суми: СДПУ ім. А. Макаренка, 2003. – 299 с.
14. Ющишин І. Географія як предмет навчання й виховання в народних школах / І. Ющишин // Шлях виховання й навчання. – 1933. – Кн. 1. – С. 13–25.

References

1. Bondarenko, T. (2002), *Shkil'ne kraieznavstvo u zmisti istorii pedahohiky Ukrainy* [School history in the maintenance history of education of Ukraine]. *Istoriia pedahohiky u strukturi profesijnoi pidhotovky vchytelia. Zbirnyk naukovykh prats' Kam'ianets'-Podil's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii sotsial'no-pedahohichna* [History of pedagogy in the structure of professional training of a teacher. Proceedings of Kamenetz-Podolsk state pedagogical University. A series of socio-pedagogical], issue 3. Abetka NOVA Publ., Kamenetz-Podolsk, Ukraine, vol. 2, pp. 87-94.
2. Voloshyna, V. (2003), *Narodnyj pedahoh T.H. Lubenets'* [National teacher T.G. Lubenets']. *Shliakh osvity* [Way of education], no. 3, pp. 52-54.
3. Hrushevs'kyj, M. (1991), *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History Of Ukraine-Rus], Naukova dumka Publ., Kyiv, Ukraine, vol. 1, 736 p.
4. Hrushevs'kyj, M. (1991), *Narys istorii Kyivs'koi zemli vid smerti Yaroslava do kintsia XIV storichchia* [Sketch of the history of Kievan lands from the death of Yaroslav till the end of XIV century], Naukova dumka Publ., Kyiv, Ukraine, 560 p.
5. Humeniuk, H. (2003), *Kraieznavstvo v ukrains'kykh himnaziakh Halychyny (pochatok XX st.)* [Regional studies in Ukrainian secondary schools in Galicia (beginning of XX centuries)]. *Shliakh osvity* [Way of education], no. 2, pp. 46-50.
6. Dzerovych, Yu. (1937), *Pedahohika* [Pedagogy], Edition of the Greek Catholic theological Academy Publ., Lviv, Ukraine, 240 p.
7. Korzh, L. (1999), *Osvitnia diial'nist' zemstv Kharkivs'koi hubernii (v kintsia XIX - na pochatku XX st.)*. Dys. kand. ped. nauk [Educational activities of the Zemstvo Kharkov province (in the late XIX - early XX century). PhD ped. sci. diss.], Sumy, Ukraine, 190 p.
8. Rusova, S. (1997), *Dydaktyka* [Didactics]. *Vybrani pedahohichni tvory* [Selected pedagogical works], book 2, Lybid'. Publ., Kyiv, Ukraine, pp. 134-301.
9. Rusova, S. (1933), *Kraieznavstvo v narodnij shkoli* [Regional studies in traditional school]. *Shliakh vykhovannia j navchannia* [Way of education and learning], book 1, pp. 25-33.
10. Rusova, S. (1997), *Teoriia i praktyka doshkil'noho vykhovannia* [Theory and practice of preschool education]. *Vybrani pedahohichni tvory* [Selected pedagogical works], book 1, Lybid' Publ., Kyiv, Ukraine, pp. 171-258.
11. Rusova, S. (1997), *Shkil'ni ekskursii i ikh znachennia* [School trips and their importance]. *Vybrani pedahohichni tvory* [Selected pedagogical works], book 1, Lybid' Publ., Kyiv, Ukraine, pp. 117-125.
12. Ushyns'kyj, K. (1983), *Ridne slovo* [Native word]. *Vybrani pedahohichni tvory* [Selected pedagogical works], Rad. Shkola Publ., Kyiv, Ukraine, vol. 1, pp.121-134.
13. Sbruieva, A.A. (ed.), (2003), *Khrestomatiia z istorii pedahohiky* [Gestimate on the history of pedagogy], part I. *Vitchyzniana shkola i pedahohika* [National school and pedagogy], SDPU im. Makarenko Publ., Sumy, Ukraine, 299 p.
14. Yuschyshyn. I. (1933), *Heohrafiia iak predmet navchannia j vykhovannia v narodnykh shkolakh* [Geography as a subject of teaching and education in the national schools]. *Shliakh vykhovannia j navchannia* [Path of education and training], book 1, pp. 13-25.

В статье раскрыты взгляды украинских педагогов конца XIX – начала XX вв. на содержание понятия «краеведение», его сущность как фактора патриотического воспитания детей и молодежи. Мощным источником развития речи и мышления является окружающая среда, которая обогащает детей живыми представлениями, укрепляет связь обучения с жизнью. Акцентируется внимание на роли родного языка, истории, географии, естествознания, народного творчества в патриотическом воспитании детей.

Ключевые слова: краеведение, патриотизм, патриотическое воспитание, любовь к краю, Родина, идея народности, украинские педагоги.

The views of Ukrainian educators of the late 19th – early 20th century on the meaning of «area studies», their essence as a factor of patriotic education of children and youth are discussed in the article. The most powerful source of language and thought is the environment that enriches children living ideas, strengthens communication training with life. Attention is paid to the role of native language, history, geography, natural history, folklore that educate pupils in the love of their native land and its people, form their national consciousness.

Key words: local history, patriotism, patriotic education, love of the land, Motherland, the idea of nationality, Ukrainian teachers.

Одержано 25.02.2015.